

OBRAZOVANJE U SAVREMENOM DRUŠTVU: NOVI KVALITET I ULOGA

EDUCATION IN THE MODERN SOCIETY: NEW QUALITY AND ROLE

ABSTRACT The paper starts from the irreplaceable role of continuing education in the development of personality and society, then examines the effects of accelerated adaptation of individuals and educational institutions of the requirements of the current social order, technological innovations, labor market needs and global trends. Mutual influences between society and education and relations within the educational system are transposed to all segments of human existence on an individual and social level. Consideration of the new quality and role of education in the modern world implies a renewed re-examination of the social life of man, group and society, analysis of the influence and dominance of the virtual order of things in the wider social context. Although emancipatory role of education in the development of society and the individual is accompanied by the negative consequences of the instrumentalization of knowledge and education, it is certain that education is a presupposition and testimony of our value. Both the individual and the social community bear witness to their attitude towards education.

Key words: education, sociology, society, man, life, hard work, changes.

APSTRAKT U radu se polazi od nezamjenljive uloge kontinuiranog obrazovanja u razvoju ličnosti i društva, potom se preispituju efekti ubrzanog prilagođavanja pojedinaca i institucija obrazovanja zahtjevima aktuelnog društvenog poretka, tehnološkim inovacijama, potrebama tržišta rada i globalnim trendovima. Uzajamni uticaji između društva i obrazovanja i odnosi unutar obrazovnog sistema transponuju se na sve segmente ljudske egzistencije na individualnom i društvenom planu. Sagledavanje novog kvaliteta i uloge obrazovanja u savremenom svijetu implicira obnovljeno preispitivanje društvenog života čovjeka, grupe i društva, analizu uticaja i efekte dominacije virtuelnog poretka stvari u širem društvenom kontekstu. Iako emancipatorsku ulogu obrazovanja u razvoju društva i pojedinca prate negativne posljedice instrumentalizacije znanja i obrazovanja, izvjesno je da je obrazovanje pretpostavka i svjedočanstvo naše vrijednosti. Odnosom prema obrazovanju svjedoče o sebi i pojedinac i društvena zajednica.

Ključne riječi: obrazovanje, sociologija, društvo, čovjek, život, naporan rad, promjene.

Umjesto uvoda: kontinuirano obrazovanje

Kao što latentno prožimanje savremenih trendova u društvu i obrazovanju sa kulturnim nasljeđem i tradicionalnim vrijednostima predstavlja konstantu u svakom društvu i svakom vremenu, na sličan način se manifestuje nezamjenljiva uloga obrazovanja¹ u razvoju kreativnih potencijala čovjeka, što pretpo-

¹ Potpunije sagledavanje uloge i značaja obrazovanja pretpostavlja istraživanje različitih aspekata obrazovanja (i vaspitanja) kojima se bavi više društvenih nauka i oblasti znanja (socio-

stavlja odgovoran odnos svakog pojedinca prema sebi, drugima i prema društvenoj zajednici, naporan rad² na ličnom i profesionalnom razvoju, posvećenost aktivnostima učenja i (samo)obrazovanja tokom cijelog života. Kontinuirano učenje i obrazovanje³ sve više postaje način života savremenog čovjeka, pri čemu uspješna adaptacija na stalne promjene ilustruje najprihvatljiviji i najprofitabilniji oblik ponašanja. Ubrzani tempo razvoja informacionih tehnologija, naučno-tehnološke inovacije i sve veća internacionalizacija obrazovanja nude brojne mogućnosti, ali i potrebu za kritičkim promišljanjem i preispitivanjem prednosti i ograničenja primjene novih informaciono-komunikacionih tehnologija (ICT). Budući da tehnološki razvoj implicira adaptaciju svih koji učestvuju u njegovom oblikovanju, za početak je dovoljno biti *umrežen*. Na taj način se trajno ostaje u *tehnološkoj budućnosti*. Povratak iz tehnološke budućnosti moguć je samo u mislima, virtuelna stvarnost relativizuje vremenska i prostorna ograničenja, zaštitu prava na privatnost i pristup ličnim podacima, dok superiorno sublimira sve informacije i podatke.

Kontinuirano prilagođavanje pojedinaca i institucija obrazovanja zahtjevima aktuelnog društvenog poretka, tehnološkim inovacijama, *realnim potrebama tržišta rada* i globalnim trendovima implicira prihvatanje ne samo kulturnih ciljeva i vrijednosti, nego i sredstava za postizanje tih ciljeva. Pritom prihvatanje zajedničkog sistema vrijednosti i normi ponašanja, kao pretpostavke međusobnog poštovanja i tolerancije među ljudima, treba razlikovati od nekritičkog usvajanja grupnih normi i tipičnih oblika kolektivnog ponašanja. Dok je u jednom slučaju konformizam pretpostavka zajedničkog i skladnog života pojedinaca, u drugom slučaju izostaje čovjekova potreba za kritičkim mišljenjem i prosuđivanjem. Pothranjivanje osjećanja sigurnosti i komfora, bez osmišljavanja ličnog stava i preuzimanja odgovornosti za posljedice sopstvenih izbora, samo su neki od efekata ubrzane *adaptacije na stalne promjene*. Potčinjavanje anonimnom autoritetu⁴ postaje pretpostavka sigurnosti i osjećanja pripadnosti (tržištu, grupi i/ili zajednici). Ovdje se ispostavlja pitanje izmirenja građanske i ljudske egzistencije, *eo ipso* i formalnog i/ili suštinskog prevladavanja inertnosti, pošto se najčešće radi o odnosu između interesa političke zajednice i interesa pojedinaca u različitim oblastima djelovanja. Pritom, privilegija uživanja u

logija, filozofija, pedagogija, psihologija, ekonomija, istorija, antropologija) i posebnih disciplina (sociologija obrazovanja i/ili vaspitanja, filozofija obrazovanja i/ili vaspitanja, filozofija nastave, pedagoška sociologija, pedagoška psihologija, psihologija obrazovanja, socijalna psihologija, ekonomika obrazovanja).

² Bez spremnosti na ulaganje ličnih napora ne može se očekivati uspjeh u bilo kojoj ljudskoj djelatnosti. „A moći svesno činiti napor je jedna od najsuštniskijih osobina čoveka.“ (Dirkem, 1981: 47)

³ Kontinuirano obrazovanje predstavlja teorijsku koncepciju, skup orijentacija, principa i ciljeva obrazovanja, kao i o obrazovne aktivnosti koje se organizuju na planu obrazovanja čovjeka tokom čitavog života.

⁴ Konformizam je, po mišljenju Eriha Froma (1900–1980), *mehanizam* pomoću koja djeluje anonimni autoritet. Jedino što je stalno u čovjeku koji se prilagođava jeste upravo stalna *spremnost za promjenu*. „Niko nema moći nada mnom izuzev gomile, čiji sam deo i kojoj se potčinjavam.“ (E. From, 1963: 158)

udobnom životu⁵ i bezuslovno povjerenje u spoljašnje autoritete često potiskuje predstavu o autonomiji ljudskog uma, naporu sazrijevanja i samoprosvjecivanja.

Sociokulturni kontekst i obrazovanje

„... svaki sociokulturni sistem je, od samog svog nastanka, *kovač svoje sudbine* i on je oblikuje kroz samu svoju egzistenciju i aktivnost.“

P. Sorokin: *Društvena i kulturna dinamika*

Iako se imanentni potencijali svakog sociokulturnog sistema mogu aktualizovati na različite načine, nesporno je da preispitivanje emancipatorskih potencijala obrazovanja upućuje na kritičko promišljanje uzajamnih uticaja promjena u društvu i obrazovanju, bilo da je riječ o svijetu u kome živimo, ili o sagledavanju teorijskih pristupa i funkcionisanja različitih društvenih institucija sa određene vremenske distance. Smatrajući da svako društvo izgrađuje sebi svojstven ideal čovjeka koji on treba da ostvari vaspitanjem, Emil Dirkem (1858–1917) ukazuje na nezamjenljivu ulogu i značaj obrazovanja⁶ za socijalizaciju pojedinca i funkcionisanje društva u cjelini. Budući da svojim intelektualnim ili moralnim temperamentom *prosječan čovjek* nije predodređen za neku određenu funkciju, već može da obavlja različite poslove, obrazovanje za posebne specijalizacije trebalo bi usmjeravati u skladu sa potrebama društva, smatra Dirkem. (1981: 79) Istorijski posmatrano, smjenjivanjem pogleda na svijet jedne ljudske zajednice, mijenja se i uloga obrazovanja, o čemu svjedoči povijesni pregled različitih teorijskih pristupa ideji obrazovanja i obrazovnim idealima (vladajućim kulturnim obrascima u jednom društvu).

U zavisnosti od društvenih uslova i promjena u određenom istorijskom i sociokulturnom kontekstu, mijenjaju se ljudske potrebe, cilj(evi) obrazovanja i vaspitanja,⁷ kao i pozicija pojedinca u državi i društvu. Dok je na jednom mjestu zadatak škole i vaspitanja bio usmjeren na podređivanje pojedinca zajednici, na drugom mjestu škola utiče na formiranje smisla za društveni život nastojeći da od pojedinca izgradi *autonomno biće, gospodara sopstvenog ponašanja*. U Rimu i u Grčkoj vaspitanje je imalo kao cilj da obrazuje Grke i Rimljane u skladu sa političkim, moralnim i ekonomskim institucijama. Moderno

⁵ „Veoma je udobno biti nezreo“, podsjeća Imanuel Kant (1724–1804) u *Odgovoru na pitanje: Šta je prosvećenost?* (1972: 43), ilustrujući to stanje primjerima: knjiga *misli* umjesto čovjeka, dušebrižnik umjesto njega ima savjest, ljekar mu propisuje dijetu, itd. Pritom bi trebalo razlikovati situacije u kojima mišljenje stručnjaka ima racionalno opravdanje od onih u kojima se radi o *samoskrivljenoj nezrelosti*.

⁶ Milan Uzelac (1950–), na primjer, specifičnosti vaspitanja i obrazovanja izlaže na sljedeći način: „Dok je vaspitanje prvenstveno vezano za čovekovo ponašanje i način ophođenja u ljudskoj zajednici i ima pre svega intersubjektivni karakter, dotle se obrazovanje (...) vezuje za stepen znanja i posedovanja znanja o svetu unutar sveta života u koji je svaki subjekt zaronjen svojim bićem.“ (M. Uzelac, 2012: 33)

⁷ Bilo da preferiraju društvenu korisnost ili interese pojedinca, ili da afirmišu uravnotežen odnos između njih, ciljevi obrazovanja su uvijek usmjereni na *osposobljavanje ličnosti za život u zajednici* (sa drugima).

vaspitanje teži da oblikuje najprije dobre ljude, pa onda građane, što znači da je na taj način „obeležje ljudskosti prirodno sačuvano od kolektivnih uticaja pošto im logički prethodi“, smatra Dirkem. (1981: 81) Vaspitanje, po njegovom mišljenju, predstavlja sredstvo pomoću kojeg društvo obnavlja uslove svoje sopstvene egzistencije.⁸ Da li je obrazovanje samo sredstvo reprodukovanja društvene strukture i pokazatelj promjena u društvu, u najkraćem – *ogledalo društva*, ili su promjene u obrazovanju relativno samostalne u odnosu na potrebe društva? Kao što promjene u društvu i obrazovanju imaju i svoju autonomnu egzistenciju, nezavisno od toga koliko su brižljivo planirane i usmjeravane, poseban značaj ima dinamika samih promjena, utoliko i pitanje: *koliko obrazovanje doprinosi društvenim promjenama?* (Koković, 2000: 63) Da li u našem vremenu obrazovanje ide ispred društvenih potreba ili zaostaje za njima? Da li promjene u obrazovanju prate promjene u društvu?

Uvid u analizu *načela imanentne promjene sociokulturnih sistema i ideja*, sociologa kulture Pitirima Sorokina (1889–1968), omogućuje komparaciju aktuelnih sociokulturnih procesa promjena sa promjenama sociokulturnih sistema sredinom prošlog vijeka. Iako razvoj društva i materijalne pretpostavke njegovog funkcionisanja značajno utiču na funkcionisanje različitih društvenih institucija (porodičnih, ekonomskih, političkih, pravnih, kulturnih, religioznih, rekreativnih) i škole kao jedne od najstarijih društvenih ustanova, izvjesno je da na proces promjena u datom sociokulturnom sistemu utiču i spoljašnje okolnosti (zemljotresi, poplave, klimatske promjene, ratovi, bolest, itd). Ne sporeći značaj uloge spoljašnjih činilaca koji mogu ubrzati, usporiti ili modifikovati razvoj sociokulturnog sistema, Sorokin (2002: 570) ističe da ti činoci ne mogu fundamentalno izmijeniti njegovu *immanentnu sudbinu*. Budući da se uzrok promjene nalazi u samom sistemu, svaki sociokulturni sistem sadrži u sebi moć oblikovanja sopstvene sudbine, odnosno ostvarivanje imanentnih mogućnosti sistema tokom njegovog postojanja, smatra Sorokin (2002: 574). Primijenjeno na čovjeka i čovjekov sociokulturni svijet ovaj pristup sintetizuje doktrine *slobodne volje*, determinizma i *predodređenja*, što implicira mogućnost autentičnog izbora i odgovornosti prilikom procjene prioriteta potreba na nivou individualne i društvene egzistencije pojedinaca.

Da bi čovjek bio odgovoran prema svijetu u kome živi, potrebno je da bude odgovoran prema samom sebi i da, uz vlastite napore i unutrašnje preobražaje, kontroliše samoga sebe, preispitujući sopstveno mjesto u poretku stvari. „Najbitnija potreba našeg vremena je formiranje čoveka koji može kontrolisati samoga sebe i svoje strasti, koji ima saosećanja za bližnje, i koji ume da uoči veće vrednosti kulture i društva, čoveka koji će težiti ostvarenju tih vrednosti i duboko osećati svoju jedinstvenu odgovornost u ovom našem svetu.“ (Sorokin,

⁸ „Društvo je to koje nam odslikava portret čoveka kakav treba da bude, a u tom portretu upravo se odražavaju sve posebnosti njegove organizacije.“ (Dirkem, 1981: 83) Za razliku od Dirkema koji afirmiše društveni karakter vaspitanja, Kant smatra da je cilj vaspitanja da svaki pojedinac dostigne *najveći mogući stupanj savršenstva*, tj. skladan razvoj svih ljudskih sposobnosti.

2002: 562) Na toj osnovi se otvara prostor za preispitivanje lične odgovornosti i vlastite hrabrosti da uopšte pitamo: koliko aktuelni sociokulturni kontekst, sa aspekta svakodnevnog iskustva i dominantnog sistema vrijednosti, afirmiše emancipatorske potencijale obrazovanja? U kojoj mjeri se interakcija bogatstva ljudskih potreba i mogućnosti redukuje na izbor potreba čije zadovoljavanje obezbjeđuje materijalnu sigurnost i ekonomsku nezavisnost? Ukazujući na značaj zadovoljavanja obrazovnih potreba za emocionalni i intelektualni razvoj ličnosti, Dušan Savićević (1926–2015) naglašava da će taj razvoj biti potpuniji „ako programi obrazovanja i učenja budu odgovarali potrebama, ne samo društva već i potrebama individue. Šta će biti ubrojeno u kvalitet razvoja ličnosti zavisi prije svega od vrijednosnih orijentacija i cilja vaspitanja jednog društva. U naučnom smislu nije moguće odvojiti obrazovne potrebe od procesa razvoja, a ovaj od procesa učenja.“ (Savićević, 1983: 243) Iako su čovjekove potrebe uslovljene tradicijom, društvenim odnosima, naučno-tehnološkim razvojem, karakterom kulturnog stvaralaštva i individualnim razlikama, uspjeh pojedinca sve više se mjeri posjedovanjem materijalnih dobara, a sve manje bogatstvom unutrašnjeg svijeta života (pomjeranjem granica saznanja i potragom za *skrivenim smislom* života).

Novi kvalitet i uloga obrazovanja – razvojni procesi u savremenom svijetu

„Kvalitetno obrazovanje je ono koje zadovoljava osnovne potrebe i obogaćuje život onih koji uče i njihovo celokupno življenje.“
Svetski forum za obrazovanje: *Dakarski okvir delovanja*

Aktuelne promjene *unutar svijeta koji se mijenja* donose mnoštvo (dez-)informacija, dominaciju virtuelne kulture i tržišnih vrijednosti, mogućnost elektronske komunikacije, međunarodno povezivanje i sve veću potrebu za usvajanjem novih znanja, što implicira prilagođavanje pojedinaca eksterno projektovanim modelima ponašanja i potrebama savremenog potrošačkog društva. Mijenja se način života i učenja, percepcija stvarnosti, sistem vrijednosti, obim i struktura potreba, način komuniciranja i korišćenje vremena, čije (pr)oticanje usmjeravaju i oblikuju masovni mediji, centri moći i različiti oblici kontrole. Da li čovjek ima vremena za preispitivanje o brisanju granica između radnog i slobodnog vremena? Koliko vremena posvećujemo virtuelnom svijetu, a koliko realnom životu?

Na koji način dominacija virtuelnih vrijednosti i potrošačkog mentaliteta utiče na kvalitet znanja i obrazovanja, time i na preispitivanje društvenog života čovjeka i funkcionisanje društvene zajednice u cjelini? Koliko su superiorni instrumenti mjerenja i statistički indikatori procjenjivanja kvaliteta obrazovanja i kvaliteta života u odnosu na fluentnu društvenu stvarnost? ⁹ Svrsishodna

⁹ Specifičnosti društvene stvarnosti manifestuju se na različite načine, o čemu svjedoči osvrt na kvalitet života – koji se može posmatrati kao proces ostvarivanja univerzalnih vrijednosti i zadovoljavanja ljudskih potreba. Pritom izdvajamo pitanje kvaliteta zdravlja (fizičkog, men-

primjena indikatora kvaliteta trebalo bi da bude u funkciji efikasnije i objektivnije analize postojećeg stanja u društvu i obrazovanju.¹⁰ Iako brojni kvantitativni pokazatelji omogućuju različita poređenja i deskripcije, suština uglavnom izmiče kontroli. „Uprkos ogromnoj kolekciji takozvanih činjenica, ni naše saznanje o sociokulturnim fenomenima ni naša sposobnost da predvidimo njihovom budućnost nisu se povećali. Usred širokog okeana *činjenica* izgubljeni smo više nego ikad.“ (Sorokin, 2002: 610) Trebalo bi, dakle, identifikovati mogućnosti i limite kvantitativnih i kvalitativnih pokazatelja, kao i opravdanost njihovog povezivanja u situacijama kada je to u funkciji pouzdanijeg vrednovanja različitih aspekata svijeta obrazovanja i svijeta života.

Sagledavanje novog kvaliteta i uloge obrazovanja pretpostavlja razumijevanje, tumačenje i objašnjenje sociokulturnog, ekonomskog, političkog i ukupnog duhovnog konteksta, preispitivanje individualne uspješnosti i društvene odgovornosti svakog pojedinca. Razmatrajući odnos između obrazovanja i razvojnih procesa u savremenim društvima, Dragan Koković (2000: 233) obrazlaže neposredne uticaje naučno-tehničke revolucije na proces promjena u oblasti obrazovanja, što se manifestuje u konkretnim domenima. Dok se *prvi smjer promjena* odnosi na koncept obrazovnog sistema i problem njegove modernizacije, *drugi smjer promjena* odnosi se na sadržaje obrazovnih programa i njihovo prilagođavanje privrednoj strukturi¹¹ koja se ubrzano modernizuje. *Treća oblast promjena* usmjerena je na modernizaciju nastavničke profesije i primjenu savremenih tehnologija, dok se *četvrta oblast promjena* odnosi na vaspitanike i budućnost novih generacija, koje se pripremaju za preuzimanje postojećih i budućih uloga u podjeli rada. (Koković, 2000: 234) Nesporno je da permanentno obrazovanje i učenje tokom cijelog života predstavlja osnovu za osnaživanje samopouzdanja i profesionalnog razvoja nastavnika, osavremenjavanje nastavnog rada i *razvijanje sposobnosti* prilagođavanja postojećim i budućim izazovima. Iako je proces individualnog razvoja, proširivanja znanja i bogaćenja životnog iskustva (internet iskustvom) značajno omogućen razvojem novih tehnologija i medija, efikasnost njihove primjene zavisi(će), prije svega, od osposobljenosti korisnika za njihovu racionalnu upotrebu.

Evidentno je da novi koncept obrazovanja podrazumijeva izmijenjeno shvatanje obrazovnog sistema budući da teži integraciji *nauke, proizvodnje* i

talnog, socijalnog, profesionalnog, etičkog, emotivnog) na koje, pored stila života, utiču društveno-ekonomske, socio-kulturne i druge razlike među ljudima.

¹⁰ Sociološka saznanja i istraživanja, kao i interdisciplinarno povezivanje različitih oblasti znanja, doprinosi boljem razumijevanju društveno-istorijske uslovljenosti aktuelnih promjena u društvu i obrazovanju i na toj osnovi anticipiranju perspektiva obrazovanja, postojeće slike čovjeka i njegovog svijeta.

¹¹ Ukoliko je privredni razvoj na višem nivou, veće su potrebe za obrazovanim kadrom, a time i saradnja institucija obrazovanja sa privrednim sektorom. Naučno-istraživački rad se, u zavisnosti od potreba, seli u preduzeća koja postaju središte inovacija i pronalazaka. „Obrazovna struktura, obrazovne potrebe i svi aspekti obrazovanja i učenja su za sociologa jedan od najbitnijih momenata socio-tehničkog sistema preduzeća, a naročito sistema statusa i uloga u preduzeću.“ (S. Vukićević, 1998: 177)

obrazovanja, preispitivanju potreba tržišta rada, obrazovnih potreba i iznosa finansijskih sredstava opredijeljenih za obrazovanje. Da bi promjene u obrazovanju korespondirale sa zahtjevima tržišta rada, neophodna je analiza postojećeg stanja (unutar obrazovnog sistema i na nivou cjeline društva), utvrđivanje prioriteta potreba, redefinisane ciljeva i obrazovno-vaspitnih ishoda,¹² inoviranje programskih sadržaja i metoda nastave/učenja. Uz uvažavanje globalnog konteksta i materijalno-tehničke osnove nastave, poznato je da su nastavnici ključni nosioci realizacije promjena u obrazovanju, da se bez njihovih dodatnih napora na inoviranju prakse učenja i poučavanja ne može očekivati uspješno ostvarivanje planiranih poboljšanja. U nastavnom radu se potvrđuju stručno-metodičke kompetencije, organizaciono-komunikativne sposobnosti i osobine nastavnika kao ličnosti. Saradnja između nastavnika i učenika i interakcija između samih učenika pretpostavlja *saradnju mišljenja* u nastavi, uzajamnu odgovornost i poštovanje, međusobno razumijevanje i uvažavanje, oposobljavanje učenika za samoobrazovanje i (samo)evaluaciju. Budući da je obrazovno zbivanje oblik ljudskog zajedništva, „poželjno je da škola u čoveku razvije želju za obrazovanjem, da ga nauči da oseća zadovoljstvo u učenju, da stvori mogućnosti da on nauči kako se uči, da razvije njegovu radoznalost. Mi smo čak spremni da zamislimo društvo u kome se svako naizmenično javlja u ulozi učenika i nastavnika.“ (Delor, 1996: 14)¹³ Poenta je, dakle, u oblikovanju duhovnog svijeta i afirmisanju *škole mišljenja*,¹⁴ umjesto pamćenja gotovih činjenica, koje ne znače mnogo u ukupnom razvoju ličnosti učenika.

Promjene u obrazovanju trebalo bi da doprinesu poboljšanju kvaliteta, trajnosti i primjenljivosti znanja koje učenici stiču u školi, unapređivanju kvaliteta nastave i učenja, da omoguće obogaćivanje životnog iskustva, bilo da se radi o humanističkom obrazovanju, ili o intenzivnoj stručnoj *obuci*. I pored značaja neformalnog i informalnog obrazovanja, uloga formalnog obrazovanja nezamjenljiva je u osposobljavanju učenika za samostalno sticanje znanja, kritičko mišljenje i prosuđivanje, primjenu usvojenog znanja u nastavnim i drugim životnim situacijama, razumijevanje problema savremenosti i preuzimanje odgovornosti za vlastito djelovanje. Da bi očekivali značajne promjene u društvu i obrazovanju nije dovoljna normativna uređenost i usaglašenost sistema obrazovanja sa standardima ekonomski razvijenih država, potrebno je obezbijediti

¹² *Ishodima* se formulišu kompetencije (kombinacija znanja, sposobnosti, vještina, stavova i vrijednosti). Nenad Suzić je, na primjer, razradio model *Dvadeset osam kompetencija za XXI vijek* (2001: 292–303), dijeleći ih na četiri grupe: *kognitivne, afektivne, socijalne i radno-akcione kompetencije*.

¹³ U knjizi pod nazivom: *Obrazovanje – skrivena riznica* (iz 1996) prezentovan je višegodišnji rad Uneskovke Međunarodne komisije o obrazovanju za XXI vijek, koja je pod rukovodstvom Žaka Delora (1925–) iznijela svoje poglede na budući razvoj obrazovanja.

¹⁴ Smatrajući da smisao života nije u savršenstvu kao konačnom cilju, već u kontinuiranom procesu razvoja i sazrijevanja, Džon Džui (1859–1952) podsjeća da je za razvitak potreban otvoren duh spreman da uči: „Kada bi svi nastavnici shvatili da je kvalitet duhovnog procesa, a ne proizvodnja tačnih odgovora merilo vaspitnog razvitka, onda bi to skoro izazvalo istinsku revoluciju u nastavi.“ (Dž. Džui, 1971: 124)

optimalne uslove za njihovu realizaciju (materijalne, kadrovske, organizacione, finansijske i brojne druge pretpostavke), budući da proces razvoja, u zavisnosti od zatečene osnove obrazovnog sistema, uvijek sobom nosi nepredvidivost i neizvjesnost krajnjih ishoda.

Prioriteti potreba u visokom obrazovanju

„Univerzitet Crne Gore ima ključnu ulogu i odgovornost da stvara i širi znanje kroz izvrsnost u obrazovanju, nauci i stvaralaštvu; da unapređuje međunarodnu saradnju; da stvara uspješne i društveno odgovorne građane; i da promoviše demokratski i održivi razvoj crnogorskog društva i države.“

Misija Univerziteta Crne Gore, Strategija razvoja Univerziteta Crne Gore 2019–2024.

Budući da je obrazovanje način života savremenog čovjeka i pretpostavka uspješnog funkcionisanja društva, sve više dobija na značaju preispitivanje prioriteta potreba i usmjeravanje daljeg razvoja. Ulogu i značaj visokog obrazovanja trebalo bi sagledavati u međusobnoj povezanosti sa ostalim nivoima obrazovanja i s obzirom na specifičnost funkcija univerziteta¹⁵ – po kojima se razlikuje od drugih institucija i organizacija. Sve to upućuje na potrebu univerziteta da se orijentiše prema prioritarnim potrebama društva, novim okolnostima u neposrednom i širem okruženju i sve bržim promjenama u savremenom svijetu.

Univerzitet Crne Gore obezbjeđuje i usmjerava razvoj visokog obrazovanja¹⁶ u skladu sa svojom *misijom* sticanja novih i širenja postojećih znanja, razvoja naučno-istraživačkog rada i kulturnog stvaralaštva, unapređivanja međunarodne saradnje, *stvaranja* uspješnih i društveno odgovornih građana i promovisanja demokratskog razvoja crnogorskog društva i države. Prioritetni pravci razvoja Univerziteta za period 2019–2024. godine formulisani su u okviru *Strategije razvoja Univerziteta Crne Gore* kojom su prezentovane sljedeće oblasti: *Nastavni proces, Nauka i istraživanje, Međunarodna saradnja, Univerzitet i okruženje, Organizacija i resursi*. U *Strategiji* je iznesena opredijeljenost Univerziteta da posvećeno radi na povećanju međunarodne konkurentnosti i unapređivanju kvaliteta¹⁷ visokog obrazovanja, na razvoju i realizaciji savremenih studijskih programa sa međunarodno uporedivim ishodima učenja, prilagođenim potrebama društva i tržišta rada. O tome svjedoči formulisanje ciljeva i planiranih aktivnosti za njihovu realizaciju, *misija Univerziteta* (iz podteksta ovog naslova), kao i najnovija *vizija*: „Univerzitet Crne Gore je konkurentna i među-

¹⁵ Univerzitet (lat. *universitas*) se najčešće određuje kao *zajednica nastavnika i studenata* koja je posvećena intelektualnoj djelatnosti, istraživanju, obrazovanju, sticanju novih i unapređivanju postojećih znanja. Dušan Savićević (2009: 13) razlikuje četiri osnovne funkcije univerziteta: *profesionalnu, socijalnu, naučnu i kulturnu*.

¹⁶ Reforma visokog obrazovanja, primjenom *Bolonjskog koncepta studiranja*, započeta je usvajanjem *Zakona o visokom obrazovanju* (2003), *Statuta Univerziteta* (2004) i odgovarajućih podzakonskih akata.

¹⁷ *Obezbjeđivanje kvaliteta*, kao stalna proces vrednovanja kvaliteta visokog obrazovanja, ustanova i studijskih programa, predstavlja jedan od prioriteta *Bolonjskog procesa* i jedan od osnovnih elemenata za uključivanje u evropski prostor visokog obrazovanja.

narodno prepoznata visokoškolska ustanova u Evropskom prostoru visokog obrazovanja i Evropskom istraživačkom prostoru.“ (*Strategija razvoja Univerziteta Crne Gore 2019–2024*)

U tom kontekstu bi trebalo sagledavati i normativnu uređenost sistema visokog obrazovanja *Zakonom o visokom obrazovanju, Statutom Univerziteta* (2015) i odgovarajućim podzakonskim aktima. Osnovna orijentacija visokog obrazovanja iznesena je u ciljevima koji su formulisani sljedećim redoslijedom:

- „1) sticanje, unapređivanje i razvijanje znanja, naučno-istraživačke djelatnosti, umjetnosti i kulture;
- 2) prenošenje opštih, naučnih i profesionalnih znanja i vještina putem nastave i istraživanja;
- 3) razvoj istraživački orijentisanog visokog obrazovanja;
- 4) obezbjeđivanje mogućnosti za sticanje visokog obrazovanja tokom cijelog života;
- 5) uspostavljanje i razvijanje saradnje u oblasti nastave, istraživanja, umjetnosti i kulture;
- 6) obezbjeđivanje uslova za nesmetan pristup visokom obrazovanju.“ (*Zakon o visokom obrazovanju*, član 2, Sl. list CG, br. 44/2014)

Nesporno je da brojne nastavne, naučno-istraživačke i obrazovne aktivnosti i ukupni efekti djelovanja akademske zajednice zavise od interakcije između univerziteta i društva, i međusobne povezanosti Univerziteta i drugih obrazovnih institucija u okruženju. Najnovije redefinisane ciljeva obrazovanja i ishoda učenja, razvoj i realizacija inovativnih studijskih programa (na svim nivoima studija) korespondira sa međunarodnim standardima i potrebama tržišta rada, pri čemu stalnost promjena i razvoja opstaje kao konstanta. U tom smislu je evidentno nastojanje Univerziteta da podstiče proces internacionalizacije i interdisciplinarnost studijskih programa, da radi na jačanju *akademske integriteta* koji se zasniva na načelima: „čestitosti, objektivnosti, otvorenosti, slobode u nastavi i istraživanju i odgovornosti prema akademskoj zajednici i društvu.“ (*Zakon o akademskom integritetu*, član 3, „Službeni list Crne Gore“, br. 017/19 od 19. 03. 2019) Afirmacija različitih oblika međunarodne saradnje, unapređivanje rezultata naučnih istraživanja, povećanje naučne *vidljivosti* akademske zajednice (u globalnom kontekstu) i međunarodne *vidljivosti* UCG, ilustruje težnju Univerziteta za boljim pozicioniranjem na svjetskim rang listama.

Dublje promišljanje o prioritetima potreba u visokom obrazovanju upućuje na obnovljeno preispitivanje kvaliteta univerzitetskog obrazovanja i osposobljavanja studenata za obavljanje profesionalne djelatnosti. Razumljivo je da napredovanje u efikasnosti studiranja predstavlja primarni motiv za angažovanje studenata, dok zabrinjava njihova dominantna usmjerenost na učenje za ocjenu i sticanje diplome, a manje na kvalitet i trajnost znanja kojim raspolažu. „Na taj način dolazi do zamjene ciljeva i sredstava. Umjesto da bude cilj, znanje postaje sredstvo za dobijanje diplome.“ (Gvozdenović, 2012: 111) Uobičajena korelacija između povećanja efikasnosti studiranja, unapređivanja kvaliteta obrazovanja i poboljšanja kvaliteta života ohrabruje brojne inovacije u domenu planiranja promjena, dok kritičko sagledavanje njihove realizacije u svakodnev-

nom životu (onih koji se obrazuju) ispostavlja porast neizvjesnosti, nesigurnosti i rizika. To pokazuje stalna težnja za unapređivanjem postojećeg stanja, dok ne-kritičko preuzimanje gotovih modela i poželjnih aplikacija u zoni komfora pot-hranjuje odsustvo potrebe i/ili mogućnosti za kreativnošću i radom na sop-stvenom poboljšanju.

Na toj osnovi se nameću pitanja o smislu znanja i obrazovanja u *društvu znanja*, o smislu života i kulturnim idealima svijeta u kojem živimo. Umjesto humanističkog ideala obrazovanja (u duhu grčke *paideie*), prilagođavamo se *novoj (pragmatičnoj) realnosti*. Prisjećamo se učenja Karla Jaspersa (1883–1969) i njegove odredbe univerziteta kao mjesta „na kojem društvo i država omogućuju da se razvija najjasnija svest doba. Tu se, kao nastavnici i učenici, mogu sastajati ljudi koji ovde imaju jedino zanimanje da dosegnu istinu“. (2003: 9) Pretpostavke za budućnost univerziteta Jaspers vidi u slobodnoj zajednici istraživača posvećenih traganju za istinom, vođenih neprolaznom idejom univerziteta, koja implicira slobodu nastave i učenja, i „razvija jedinstvo nauka u živoj komunikaciji i duhovnoj borbi“. (2003: 171)

Umjesto zaključka: obrazovanje u svjetlu *rizika*

„Budućnost se ne može prizivati iz ništavila: možemo je izgrađivati samo sadržajima koje nam je prošlost ostavila.“

E. Dirkem: *Vaspitanje i sociologija*

Polazeći od stava da je obrazovanje neophodan uslov za razvoj čovječanstva u pravcu mira, slobode i društvene jednakosti, Žak Delor (1996: 12) smatra da se zadatak obrazovanja u savremenom svijetu sastoji u tome da svima omogućujući da izraze svoj talenat i da ispolje svoj stvaralački potencijal, da svakom čovjeku pruži mogućnost ostvarivanja svojih ličnih planova.¹⁸ Nesporno je da je obrazovanje pretpostavka i svjedočanstvo naše vrijednosti, da odnosom prema obrazovanju svjedoče o sebi i pojedinac i društvena zajednica. Kao što predstavlja izvor napredovanja i razvoja, obrazovanje se pojavljuje i kao sredstvo vladanja (u tehničkom smislu), izvor moći i ekspanzije društvenih nejednakosti. Utoliko upozoravajuće opominju i Sorokinove prognoze *bliske budućnosti*. „Gruba sila i cinična prevara postaće jedini atributi za procenu svih vrednosti i svih odnosa među pojedincima i grupama. Moć će zameniti pravo... Sloboda će postati puki mit za većinu i pretvoriće se u nesputanu samovolju dominantne manjine. Neotuđiva prava se neće poštovati, a sve svečane deklaracije o njima

¹⁸ Imajući u vidu da pristup pojedinaca novim tehnologijama i uspon informacionih društava predstavlja izazov za demokratiju i za obrazovanje, Uneskova Međunarodna komisija o obrazovanju za XXI vijek (1996: 57) smatra da sistemi obrazovanja imaju najveću odgovornost: „oni su dužni da svakog pojedinca opreme sredstvima pomoću kojih će moći da ovladaju protokom informacija, tj. da pri selekciji i vrednovanju informacija pokažu kritičnost duha. Zadatak obrazovanja je i da pomogne ljudima da se povuku iz društva medija i informacija kada postoji mogućnost da mu je cilj da ne bude ništa više do društvo trenutne i privremene vrednosti.“ (1996: 57) Na taj način bi, uz obezbjeđivanje različitih vidova socijalizacije, sistemi obrazovanja postavili temelje za građanstvo u svakom informacionom društvu.

služiće samo kao običan dekor i lepa maska za neobuzdanu prinudu.“ (Sorokin, 2002: 615) U kojoj mjeri se iznesene procjene *bliske budućnosti* mogu prepoznati u savremenim procesima u društvu i obrazovanju upravo svjedoči ubrzana mobilnost u prilagođavanju tehnološkim zahtjevima i realnim potrebama tržišta rada, pothranjujući privid slobode izbora, strepnju od budućnosti, suočavanje sa nepredvidim opasnostima i potencijalnim rizicima.

Razlikujući pozitivnu i negativnu stranu *rizika*, Entoni Gidens (1938–) ukazuje da je rizik „pokretač dinamike u društvu okrenutom promeni, koje želi da odredi sopstvenu budućnost, ne prepuštajući taj posao religiji, tradiciji ili hirovima prirode“ (2005: 50) Nakon obrazloženja *spoljašnjih* rizika (koji dolaze izvan nas, iz poretka koji oličavaju tradicija ili priroda) i *proizvedenih* rizika (koji nastaju pod uticajem ljudskog znanja i tehnologije na svijet prirode), Gidens (2005: 60) konstatuje da „živimo u svetu gde opasnosti koje smo sami stvorili predstavljaju podjednaku ili veću pretnju od onih koje nam dolaze spolja“. U vlasti neizvjesnosti (pre)ostaje *duhovni rad na sebi i svijetu*, samodisciplinovanje, *vježbanje* strpljenja i koncentracije u *okeanu* paradoksa, promjenljivih interesa, potreba i mogućnosti.¹⁹ Kontinuirani nesklad između normativne uređenosti propisa i procedura kojima se promovise širenje znanja i kultura kvaliteta i ubrzane dinamike svakodnevnog života, ispostavlja brojne mogućnosti tumačenja sociokulturnih fenomena i paradoksa *pragmatične realnosti*. Iako zakoni tehnološke racionalnosti, ekspanzija ekonomskih i tržišnih interesa²⁰ i porast instrumentalizacije svih oblasti ljudske djelatnosti relativizuju značaj emancipatorske uloge obrazovanja, autonomije obrazovnih ustanova i autonomije *duha nastave*, time se ne umanjuje značaj poštovanja čovjeka pred zakonom u samom sebi i prema sopstvenim dužnostima, već potencira vjera u budućnost koju i sami oblikujemo – vjera u čovjeka i njegovu čovječnost.

L i t e r a t u r a

Berđajev, N. (2001). *Filozofija nejednakosti*, Podgorica: Oktoih.

Bok, D. (2005). *Univerzitet na tržištu*, Beograd: CLIO.

Delor, Ž. (1996). *Obrazovanje skrivena riznica*, Beograd: UNESCO.

Dirkem, E. (1981). *Vaspitanje i sociologija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

¹⁹ Ubrzani napredak tehnike, ali i strah od pretjerane tehnologizacije obrazovanja, podstiče na obnavljanje pitanja: da li napredak tehnike prati i etičko napredovanje? Žan Žak Ruso (1712–1778) je povodom pitanja: *Da li je progres nauke i umjetnosti doprinio pogoršanju ili poboljšanju morala?* iznio odgovor da tehnički progres i napredak nauke i umjetnosti ne doprinose ni vrlinama, niti sreći ljudskog roda, već da ih prati pogoršanje morala. „Ali gde je sreća? Ko to zna? Svako je traži i niko je ne nalazi. Utrošimo život u jurenju za njom, a umiremo ne stigavši je.“ (Ruso, 1927, § 311)

²⁰ Suprotstavljajući se omalovažavanju *ljudskih interesa spram interesa tržišta*, Paulo Freire (1921–1997) se zalaže za odbranu interesa ljudskih bića, smatrajući „suštinski nemoralnom činjenicu da interesi tržišta značajno nadmašuju interese ljudskih bića.“ (2017: 74)

- Džui, Dž. (1971). *Vaspitanje i demokratija*, Cetinje: Obod.
- Freire, P. (2017). *Pedagogija autonomije*, Beograd: CLIO.
- From, E. (1963). *Zdravo društvo*, Beograd: Rad.
- From, E. (1989). *Čovjek za sebe*, Zagreb: Naprijed.
- Gadamer, H. G. (2005). *Vaspitanje, to je vaspitati sebe*, Časopis *Pedagogija*, br. 3, Beograd, str. 305–314.
- Gidens, E. (2005). *Odbegli svet*, Beograd: Stubovi kulture.
- Gvozdenović, S. (2005). *Filosofija, obrazovanje, nastava*, Podgorica: ZUNS.
- Gvozdenović, S. (2012). *Ogledi iz sociologije obrazovanja*, Nikšić: Filozofski fakultet.
- Gvozdenović, S. (2019). *Ogledi iz filozofije obrazovanja*, Nikšić: Filozofski fakultet.
- Ilić, M. (1991). *Sociologija kulture i umetnosti*, Beograd: Naučna knjiga.
- Jaspers, K. (2003). *Ideja univerziteta*, Beograd: Plato.
- Jeger, V. (1991). *Paideia: oblikovanje grčkog čoveka*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.
- Kant, I. (1972). *Odgovor na pitanje: Šta je prosvetćenost?*, U: *Um i sloboda*, Beograd: Velika edicija ideja, str. 41–48.
- Kant, I. (1991). *Vaspitavanje dece*, Beograd: Bata.
- Keršenštajner, G. (1939). *Teorija obrazovanja*, Beograd: Geca Kon.
- Koković, D. (2000). *Sociologija obrazovanja*, Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu.
- Lisman, K. P. (2008). *Teorija neobrazovanosti, zablude društva znanja*, Zagreb: Jesenski i Turk.
- Marinković, J. (1987). *Ogledi iz filozofije odgoja*, Zagreb: Školske novine.
- Markuze, H. (1977). *Kultura i društvo*, Beograd: BIGZ.
- Markuze, H. (1989). *Čovjek jedne dimenzije*, Sarajevo, Veselin Masleša.
- Niče, F. (1987). *Šopenhauer kao vaspitač*, Beograd: Grafos.
- Parsons, T. (1992). *Moderna društva*, Niš: Gradina.
- Polić, M. (1993). *K filozofiji odgoja*, Zagreb: Znamen i Institut za pedagoška istraživanja.
- Ruso, Ž. Ž. (1927). *Emil ili o vaspitanju*, Beograd: Knjižarnica Rajkovića i Ćukovića.
- Savićević, D. (1983). *Čovjek i doživotno obrazovanje*, Titograd: Republički zavod za unapređivanje školstva.
- Savićević, D. (2009). *Bitne funkcije visokog obrazovanja*, Časopis *Vaspitanje i obrazovanje*, br. 2, Podgorica, str. 13–32.
- Sheler, M. (1996). *Ideja čovjeka i antropologija* (Izbor tekstova), Zagreb: Globus.
- Sorokin, P. (2002). *Društvena i kulturna dinamika*, Beograd: JP Službeni list SRJ, Podgorica: CID.
- Spenser, H. (1921). *O vaspitanju (umnom, moralnom i telesnom)*, Beograd: S. B. Cvijanovića.
- Strategija razvoja Univerziteta Crne Gore 2019–2024*. (jul 2019), Podgorica.
- Suzić, N. (2001). *Sociologija obrazovanja*, Srpsko Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Svetski forum za obrazovanje (2000). *Dakarski okvir delovanja*. Dakar, Senegal.
- Uzelac, M. (2012). *Filosofija obrazovanja I. Filozofske osnove savremenih pedagoških teorija*, [Elektronsko izdanje], Vršac, Visoka strukovna škola za obrazovanje vaspitača. Dostupno na <http://www.uzelac.eu/>
- Vukićević, S. (1998). *Mit o nauci i obrazovanju: preispitivanje*, Nikšić: Institut za filozofiju i sociologiju Filozofskog fakulteta; Cetinje: Obod.
- Zakon o visokom obrazovanju*, Sl. list CG, br. 44/2014, Podgorica.

15 S. Gvozdrenović, Obrazovanje u savremenom društvu: novi kvalitet i uloga

Zakon o akademskom integritetu, „Službeni list Crne Gore“, br. 017/19 od 19. 03. 2019, Podgorica.

Zbornik radova (1991). *Putevi obrazovanja: strana iskustva*, priredio Čedo Nedeljković, Beograd.